

## *Пра настадуніка, супрацоўніка, прыяцеля*

Гаворка будзе пра доктара Вітаўта Тумаша, зъ якім мне пашанцавала супрацоўніца ды зблізіцца за па–над саракагадовы адцінак часу.

Відавочна, што ня ў кнізе, дзе дакумэнтуцца асноўныя пагляды ды выказваныні дасьледчыка Вітаўта Тумаша на разьвіцьцё, стан ды проблемы беларускай культуры, гісторыі, літаратуры, дэталёва апавяданьць пра супрацоўніцтва Вітаўта Тумаша і Вітаўта Кіпеля, але тым ня менш я ўважаю, дзеля таго што доктар Тумаш увёў мяне ў працу ў Беларускім Інстытуце Наукі й Мастацтва, кароткім успамінам падзяліцца патрэбна.

З доктарам Тумашам давялося пазнаёміцца ў Каляднім сэзоне 1955—56 гадоў у Нью Ёрку, калі я, толькі што прыбылы ў ЗША эмігрант, хадзіў па прадпрыемствах гораду, раздаючы свае рэзюмэ, спрабуючы ўладкавацца на працу. Месцам прыпынку па даўжэзных хаджэннях, а найперш, чытальняй беларускай прэсы й кніжак (была гэта вялізманая саслода–адпачынак) служыла вядомая Нью Ёрская Публічная Бібліятэка на рагу 5-га авеню й 42-е вуліцы.

У бібліятэцы ў той сэзон дзеяла выставка, прысьвечаная Калядам у славянскіх краінах, вядома, зъ беларускім стэндам. І вось, каля беларускага стэнду, мы з доктарам Тумашам пазна-

ёмліся. Тады й не падумалася, што знаёмыя пярэйдзе ў даўгое супрацоўніцтва, блізасць—прыязнь.

Прайда, на некаторы час, па ходу знайдзеннае працы, мне прыйшлося пакінуць Нью Ёрк, але контакт з доктарам Тумашам трymаўся ці то лістоўна, ці я наведваў Нью Ёрк на бінімаўскія зборкі—даклады, а часам доктар Тумаш, будучы старшынём БІНІМу, запрашаў мяне на паседжаныні управы, пагатоў тады ў БІНІМ улучаліся новыя сябры, скончыўшыя вышэйшую навуку ў заходніх універсytетах — Ян Запруднік, Алесь Марговіч, Зора Кіпель, Павал і Ларыса Урбан, Уладзімер Цывірка, Васіль Шчэцька, Юры Сянкоўскі ды дзясяткі іншых, укладалася картатэка беларусаў з вышэйшай асьветай на эміграцыі дык рознае сакратарска—бугалтарскае працы хапала, а я з прыемнасцю ў гэтай арганізацыінай дзейнасці дапамагаў. Але найбольш мы пачалі збліжацца, калі, напрыканцы 50-х гадоў, пасля ладнага часу перадумвання, разважання, я вырашыў, што каб быць бліжэй да беларусаведы (а ня толькі чытаць беларускія кнігі на палявых працах!), каб быць у беларускай грамадзе, варта было перамяніць прафэсію — з геоляга стацца бібліятэкам, скончыўшы беларускі факультэт. Сваімі разважаннямі дзяліўся я і з доктарам Тумашам, на што ён заўажаў, што нам маладзейшым гэта магчыма, а для беларусікі гэта будзе вельмі добра. Беларускі Інстытут Навукі й Мастацтва навязаў працоўную лучнасць з шматлікімі амэрыканскімі ўніверсytетамі, прapanуючы ім дапамогу ў разбудове кнігазбораў беларусікі, рэкамэндавалі набыццё асноўных

кнігаў для калекцыяў, пачалі ўкладаць каталёгі кнігаў, якія можна было набываць празь БІНІМ. Тады ж доктар Тумаш апрацаваў мэараандум—дакумэнт аб поўным замоўчванні Скарыніяны ў Беларусі, фальшаваныні беларускае гісторыі. З дапамогай Нью Ёрскай Бібліятэкі доктар Тумаш пачаў зьбіраньне (хоць на мікрафільмах) скарынаўскіх друкаў ды скарынаведнае літаратуры. Неабходна тут падкрэсліць, што дасыледаваньне дзейнасці й спадчыны Скарыны, таксама лекара па адкуацыі, было амаль самамэтай дасыледчae працы. Я перакананы, што адданасць доктара Тумаша скарынаведным дасыледаванням, вывад ім скарыназнаўства на вывучэнье на Захадзе, Тумашава ўпорыстасць ня даць Скарыну быць сфальшаваным, прысабечаным іншым культурам, спрычыніліся й напэўна паўплывалі на адраджэнь-



Выступ Вітаўта Тумаша ў залі царквы сьв. Кірылы Тураўскага  
(Бруклін)

не Францыска Скарыны і скарыназнаўства ў Беларусі. У той самы час доктар Тумаш апрацоўвае працу пра А. Міцкевіча, зь зъместам якое ён знаёміць заходніх літаратараў, шырака камэнтуюцца ды ідуць ва ўжытак дадзеная з працы аб жыхарстве БССР у сьвяtle перапісу 1959 году. У БІНІМе пачынаецца систэматычнае супрацоўніцтва з арганізатарамі славянаведных канфэрэнцыяў, ды дасьледнікамі зь БІНІМу радзіцца браць удзел у шматлікіх канфэрэнцыях.

У вялікай меры з ініцыятывы доктара Тумаша, у БІНІМе распрацоўваюцца праблемы беларускае ваеннае гісторыі, саветызацыі беларускае літаратуры, папулярызацыі Беларусі на Захадзе. Доктар Тумаш вельмі любіў і цаніў мастацтва: амаль усе мастацкія выстаўкі ў Нью Ёрку адбываліся зь яго нае ініцыятывы. Вялікая ўвага надавалася друку й дакументацый падзеяў, друкаў у Запісах БІНІМу, якія доктар Тумаш даўгі час рэдагаваў. Адначасна з інтэнсіўнай вонкавай дзейнасцю мэтадычна дапільноўваецца справа бінімаўскіх зборак у Нью Ёрку. У арганізацыйнае кола дакладаў былі ўлучаныя таксама і спадарыня Натальля Арсеневна, і доктар Ян Запруднік, і спадарыня Зора Кіпель, і два Антоны — Антон Шукелойць і Антон Адамовіч. З дапамогай доктара Тумаша былі адчыненыя філіі БІНІМу ў Нямеччыне й Канадзе. Лік дзейных сяброў БІНІМу пераваліў за сотню. У БІНІМе былі апрацаваныя невялічкія даведкі, як пра беларускія арганізацыі, гэтак і большыя артыкулы пра Беларусь у ангельскай мове ў розныя даведнікі, энцыклапэдыі. Пачалася распрацоўка тэмы «Беларуская эміграцыя», далучаныя

да беларусаведных дасыледаваньняў амэрыканцы: доктар Я. Ліхтнэр, С. Зымер, праф. Т. Бэрд, П. Грымстэд. Было адзначанае 25-годзьдзе БІНІМу (17-ы нумар Запісаў). Але апрача БІНІМу доктар Вітаўт Тумаш дзейнічаў і ў БАЗА, быў блізкім дарадчыкам старшыні БНР прэзыдэнту Абрамчыку, дапамагаў беларускаму школьніцтву на эміграцыі, шмат пісаў у беларускі ды іншамоўны друк. Няма слоў — доктар Тумаш вёў вялікую працу. Для прыкладу і гэтая маленъкая дэталь: калі дзеялі лягеры моладзі ў беларускім цэнтру адпачынку Бэлэр-Менск, па-над сотню міляў ад Нью Ёрку, доктар Тумаш выконваў там абавязак лекара!

Дзейнасць доктара Тумаша, а адначасна і блізкае супрацоўніцтва спыніліся раптоўна. 8-га сакавіка 1982 году, каля дзясятага гадзіны раніцы мне на працы сакратарка сказала, што мяне невыразна папрасілі да тэлефона. Я адразу ўзяў трубку. Ледзь чутным голасам у тэлефоне гучала: прыяджайце, мяне дрэнна. Я зразумеў — на тэлефоне быў доктар Тумаш. За паўгадзіны я быў у яго ў хаце. Доктар Тумаш ляжаў ссунуўшыся з крэсла, цяжка дыхаючы, напаўпрытомны. Я адразу выклікаў хуткую дапамогу, пазваніў дачцы Яры. Тэхнікі хуткае дапамогі, зрабіўшы масажы, даўшы кіслароду, «адкачалі» доктара Тумаша і забралі яго ў шпіталь. Лекарская дапамога і тэхнічны прагрэс паставілі Вітаўта Тумаша на ногі. Але ў навуку ён ніколі не вярнуўся. Перанесшы ўдар, адбылася нязначная страта памяці, якая прагрэсавала, аднавіўся ў вострай форме хранічны бранхіт ды быў пашкоджаны зрок. Я прадаўжаў яго наведваць. Спачатку вельмі часта, пераймаў справы БІНІМу,

потым радзей, часьцей гутарыў тэлефанічна. Праўда, мне здавалася, што доктар Тумаш не зъяніўся, застаўся той самы. Але... так толькі здавалася. На самай справе Вялікага Працаўніка ў Беларускай Справе ня стала. Памёр доктар Вітаўт Тумаш 27 красавіка 1998 году і пахаваны на беларускіх могілках у горадзе Нью-Брансўку ў штаце Нью-Джэрзі. Хачу выказаць пару думак на гэты трагічны эпізод. Я асабіста ўважаю, што элімінацыя доктара Тумаша з актыўнае беларускае дзеянасьці вінаватае ў першую чаргу савецкае КДБ. Савецкая агентура не выпускала Тумаша з зроку: агенты КДБ наведвалі-шукалі ў БССР ягоных родзічаў, шантажавалі, адрасавалі яму пагражальныя лісты, пісалі даносы амэрыканскім эміграцыйным установам, падаючы ім нібы «праўдзівыя» дэталі аб яго дзеянасьці ў Менску,



Сяргей Шупа і Вітаўт Кіпель за размовай у Вітаўта Тумаша  
(красавік 1992)

у эміграцыйным працэсе. Савецкае даносыніцтва прыходзілася абвяргаць. Я ў гэтым удзельнічай, бываў у аддзеле іміграцыі. Савецкая акцыя супраць доктара Тумаша, і іншых дзеячоў таго пакаленія ўкаранавалася проста шквальным наступам Дж. Лофтуса ды паказам па тэлебачанню «калябарацтва» беларусаў. Арганізм доктара Тумаша, цярпеўшы і перажываючы тых напады дзесяцігодзьдзі, ня вытрымаў. На аўтар легла яшчэ адна ахвяра. Безумоўна, нацыянальная Беларусь павінна аб гэтым ведаць і памятаць.

Працуючы даўгія гады з доктарам Тумашам, пазналася нямала дэталій і з пэрсанальнага жыцця. З уступное анкеты ў БІНІМ, запоўненае рукой доктара Тумаша, а потым у дапаўненіяе ўспамінамі, съведчыцца, што Вітаўт Тумаш нарадзіўся 20 сінегня 1910 году ў вёсцы Сыпягліца, на Вялейшчыне. Сям'я была каталіцкага веравызнанія, сялянская. У часе ваеннае завірухі 1914—18 гадоў Тумашы былі ў бежанстве на заходзе, на тэрыторыі Літвы. Там Вітаўт Тумаш пачаў вучыцца ў літоўскай школе, дзе і вывучыў літоўскую мову, што дало магчымасць праз усё жыцьцё чытаць літоўскі друк, ведаць пагляды літоўцаў. У пачатку дваццатых гадоў Вітаўт Тумаш — вучань Віленскай Беларускай Гімназіі, а па сканчэнні гімназіі — студэнт мэдыцыны Ўніверсітэту Сыцяпана Баторы ў Вільні, які Вітаўт Тумаш заканчвае незадоўга перад 2-й Сусветнай вайной з тытулам доктара мэдыцыны. Мэдычну практику, разам з доктарам Міколам Шчорсам, абываў на Валыні, дзе іх абодвух засталася вайна. Не жадаючы трапіць да Саветаў — ім доктар Тумаш арганічна не давяраў — на вэлясыпэдзе рухаец-

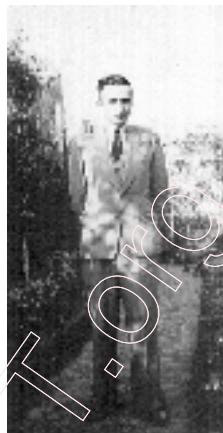
ца на Захад. Затрымваецца коратка ў Захо́дній Беласточыне, потым у Лодзі. Наяжджае ў Бэрлін. Супрацоўнічае з шмат якімі беларускімі арганізацыямі, друкуеца. Час-часом рэдагуе газэту «Раніца». У сярэдзіне чэрвеня 1941 году, доктар Тумаш тады быў у Бэрліне, нямецкая паліцыя бярэ Тумаша пад хатні арышт, а праз пару дзён заяўляе яму, што доктар Тумаш будзе кіраўніком гораду Менску, калі нямецкая армія зойме горад Менск. Неўзабаве, тая-ж паліцыя доктара Тумаша дастаўляе ў Менск. Доктару Тумашу было загадана стварыць адміністрацыю гораду ды, асноўнае, ня даць разъвіцца ў спаленым горадзе, эпідэміі. Загаданае не выконваць было нельга, гэта азначала б зняволеніе. Праўда, менскі эпізод доктара Тумаша трываў усяго тры месяцы, у пачатку восені 1941 году доктар В.Тумаш зь Менску выехаў, выканаўшы загаданае, ад пасады катэгарычна адмовіўся.

У гэтым часе доктар Тумаш пражывае найбольш у Лодзі, хоць супрацоўнічае зь беларусамі і ў Бэрліне. Дапамагае Ларысе Геніюш у рэдагаваныні і друку ейнага першага зборніка паэзіі. Дарэчы, доктар Тумаш не парываў контакту з Ларысай Геніюш, за выключэннем пэрыяду, калі яна была ў канцлягеры, праз усё жыцьцё. Гэта праз доктара Тумаша Ларыса Геніюш прыслала на Беларускі фэстываль ейныя радкі, прысьвеченныя Амэрыцы:

*Благаслаўлённа тая зямля —  
I быць ёй свабоднау вечна! —  
Што брацыцям майм прытулак дала  
Ў сям’і сваёй чалавечнай.*

Па 2-й Сусьветнай вайне доктар Тумаш працаваў недалёка ад Беларускага лягера Ватэнштэт. Удзельнічаў у шмат якіх культурна-палітычных пачынаннях як лягеру, гэтак і арганізацыі беларускае эміграцыі. У Нямеччыне зарадзілася ў яго і думка заклацьці Беларускую навуковую-дасьледчую арганізацыю, што пазней зъдзейснілася ў форме Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва, рухавіком якога доктар Тумаш і быў даўжэйшы час.

Вось гэткія былі б мае кароценькія заувагі аб супрацоўніцтве. А пра настаўніцкі бок, аб якім я ўспамянуў у загалоўку, я выкажуся яшчэ карацей. У вялікай меры супрацоўніцтва з доктарам Тумашам было адукацыйным у тым сэнсе, што я пазнаваў Вільню, знаёміўся глыбака зь беларускім рухам Заходняе Беларусі. Я праз доктара Тумаша ведаў, што рабілася ў Таварыстве Беларускай Школы, віцэ-старшынём якога ён быў. Доктар Тумаш азнаёміў мяне зь дзеянасцю Таварыства Прыяцеляў Беларусаведы, дзе ён быў старшынём, а яго падмяніў на пасадзе старшыні Антон Шукелойць у 1936-м годзе. Я, праз расказы доктара Тумаша, добра азнаёмлены з шырокай дзеянасцю Беларускага Студэнцкага Саюзу. Ягонае знаёмства і супрацоўніцтва зь піянэрамі Беларускага Адраджэння Антонам Луцкевічам, Адамам Станкевічам, Аляксандрам Уласавым, прафэсарам Е. Кашмідараам, Міколам Шы-



Вітаўт Тумаш  
у ДП-лягеры  
ў Нямеччыне (канец  
50-х)

лам і легіёнам іншых як бы пераходзіла й да мяне, тварыла цягласць у нацыянальным, дзяржаўніцкім руху. Мяне, як і маіх сяброў, уступіўшых у рух зь іншых шыротаў, маладзейшых храналягічна, тако е супрацоўніцтва, знаёмасць узбагачалі нас ведамі пра беларускі рух, паддавалі энэргіі. Кантакт, супрацоўніцтва з старэйшымі, як доктар Вітаўт Тумаш, было добрай школай беларусазнаўства. А мы, маё пакаленіне, наладжваєм падобнае супрацоўніцтва з маладзейшымі.

*Вітаўт Кіпель  
Нью Ёрк, ЗША, травень 2001*